

Makale Geliş Tarihi | Received: 15.07.2020
Makale Kabul Tarihi | Accepted: 30.09.2020

E-ISSN: 2148-9327
http://dergipark.org.tr/kilikya
Araştırma Makalesi | Research Article

IMMANUEL KANT'IN CANLI DOĞA SORUNUNA TELEOLOJİK YAKLAŞIMININ İNCELENMESİ

Nefise BARAK*

Öz: Bu çalışma Immanuel Kant'ın *Yargı Gücünün Eleştirisi* eserinin "Teleolojik Yargı Yetisinin Eleştirisi" bölümünde teleolojinin organik formların açıklanışında nasıl bir rol oynadığını göstermeyi hedeflemektedir. Eserin bu bölümünde canlı doğa sorununu ele alan Kant, mevcut teleolojik açıklama biçimini eleştirerek teleolojiye kendi felsefesi kapsamında yeni bir anlam atfetmiş ve onu zihnin düzenleyici bir ilkesi olarak tayin etmiştir. Böylelikle Kant mekanik doğa tasavvuru içinde organik formların açıklanışının felsefi temellendirmesini çelişkiye düşmeden gerçekleştirebilmiştir. Betimsel bir anlatımla ilerleyecek olan bu çalışmada, öncelikle Kant'ın karşı karşıya kaldığı canlı doğanın Kant için nasıl bir sorun haline geldiği gösterilecektir. Devamında ise sorunun tarihsel art alanı ele alınacak, modern dönem içinde mekanik doğa tasavvurunun nasıl şekillendiğine ve biyoloji alanındaki gelişmelere özellikle Preformasyon ve Epigenesis yaklaşımlarına yer verilecektir. Böylece doğayı mekanik bir biçimde görmenin yetersizliğinin nasıl ortaya çıkardığı gösterilecek ve Gottfried Leibniz'in canlı doğa sorununa dair teleolojik yaklaşımına kısaca değinilecektir. Son olarak Kant düşüncesindeki teleoloji eleştirisi ortaya koyulacak ve Kant'ın organik yapıların açıklanışına yönelik çözümü ile modern dönemde teleoloji sorununun tarihsel bir değerlendirmesi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Teleoloji, Mekanizm, Açıklama, Biyoloji, Yargı Yetisi

ANALYSIS OF THE TELEOLOGICAL APPROACH TO IMMANUEL KANT'S LIVING NATURE PROBLEM

Abstract: This study aims to show what role teleology plays in explaining organic forms in the "Critique of Teleological Judgment" part of Immanuel Kant's "Critique of Judgment". Kant who deals with the problem of living nature in this part of the work, gave a new meaning to teleology within the context of his philosophy by criticizing the current form of teleological explanation and appointing it as a regulative principle of the mind. Thus, Kant was able to realize the philosophical basis of the explanation of organic forms in the idea of mechanical nature without any contradiction. In this study, which will continue with a descriptive narrative, firstly, it will

*Araştırmacı | Research Associate

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türkiye | Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Turkey
nefisebaraks@gmail.com

Orcid Id: 0000-0001-7268-2010

Barak, N. (2020). Immanuel Kant'ın Canlı Doğa Sorununa Teleolojik Yaklaşımının İncelenmesi. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (2), 263-277.

be shown how the living nature that Kant is facing has become a problem for him. Thereupon, the historical background of the problem will be analyzed - the way the concept of mechanical nature was shaped in the modern period, the developments in biology, in particular, the preformation and Epigenesis approaches. Thus, it will be shown how the inability to see nature mechanically reveals and the teleological approach of Gottfried Leibniz on the problem of living nature will be reviewed. Finally, the criticism of teleology in Kant's thought will be revealed and a historical assessment of the teleology problem in the modern period will be discussed with Kant's solution for explaining organic structures.

Keywords: Teleology, Mechanism, Explanation, Biology, Judgment

1. Giriş: Kant ve Canlı Doğayı Açıklama Sorunu

Immanuel Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* eserinin büyük bir bölümünü bilim ve metafiziği birbirinden ayırmak için geliştirilen kriterin inşasına -yani bir etkinliğin bilim olabilmesini gerekli kılan sentetik a priori yargıların nasıl mümkün olduğunu göstermeye- ayırır. Bu inşa sürecinde Kant'ın zihnindeki bilim imgesi Isaac Newton'un deterministik fiziğidir. Bilim denilince her ne kadar kafasında canlanan deterministik ve mekanik bir entelektüel etkinlik ise de Kant, canlı doğa sorununa kayıtsız kalmamış mekanik nedenselliğin ya da mekanik bir açıklama modelinin yetersiz kaldığı bu alanda, organik formların nasıl açıklanacağıyla ilişkili ve mekanik doğa tasavvuruyla uyum içinde deterministik bir açıklama getirmeye çabalamıştır. Çünkü ideal bilim örneği olarak yaygın kabul gören Newton fiziği, bir taşın hareketini ya da bir saatin işleyişini doyurucu bir biçimde açıklasa da bir ağacın gelişiminin açıklanması söz konusu olduğunda yetersiz kalmaktadır. Kant, bir taraftan doğanın mekanik tasavvurunu ve mekanik nedensellik anlayışını koruyacak diğer taraftan da canlı doğa sorununu çözecek bütünlüklü bir açıklama modeli ortaya koymayı hedeflemiştir. Hayvanlar ve bitkiler, Rene Descartes'in düşündüğü biçimde otomat olmadıkları gibi bir bütün olarak doğa da Gottfried Leibniz'in düşündüğü biçimde canlı bir otomat değildir. O zaman hem bir taşın hareketini hem de bir ağacın gelişimini açıklayacak, determinizmi ve indeterminizmi veya olumsuzluğu bir uyum içinde barındıracak bütünlüklü bir açıklama modeline gerek vardır. Kant'ın, böylesi bir gerekliliğe dair görüşleri en açık olarak *Yargı Yetisinin Eleştirisi* (3. Kritik) eserin "Teleolojik Yargı Yetisinin Eleştirisi" bölümünde geçer.¹ Eserin bu bölümünde Kant, asli olarak bir teleoloji² eleştirisi ortaya koyar ve canlı

¹ Kant'ın çalışmaları içinde canlı doğa, canlı organizmalar ve insan ile ilgili konulara *Opus Postumum* ve *Doğa Bilimlerinin Metafizik Temelleri* eserlerinde de rastlanır. Fakat bu çalışma doğrultusunda yalnızca *Yargı Yetisinin Eleştirisi* eserini inceleyeceğiz. 1790 yılında yayınlanan *Yargı Yetisinin Eleştirisi* eseri temelde iki bölüme ayrılır; "Estetik Yargı Yetisinin Eleştirisi" ve "Teleolojik Yargı Yetisinin Eleştirisi". Bu çalışma boyunca yalnızca "Teleolojik Yargı Yetisinin Eleştirisi" bölümü ele alınacak. Bu çok katmanlı bölümün Tanrı ve ahlak ile ilgili Ek kısımları çalışma dışında tutulacaktır.

² Teleoloji Telos kelimesinden türer ve Telos (τέλος) kelime anlamıyla tamamlanma, tamama-erme, bitime-varma sona-ulaşma, son, birim, erek, amaç anlamlarına gelir (Peters, 2004, s.370). Herhangi bir şeyin tamamlanması veya gerçekleşmesi o şeyin telosunu yerine getirmesi olarak düşünülebilir. Felsefe sözlüğünde teleoloji; "Bütünü parçaların karşılıklı etkileşiminin bir ürünü olarak gören mekanik görüş karşısında, organik bir doğa görüşüne, bütünün ideal olarak parçalardan önce geldiği ve parçaların mekanik eylemlerine, etki ve tepkilerine ilişkin açıklamanın bütünde olduğu anlayışına dayanan ve dolayısıyla doğada düzen ve amaçlılık arayan disiplin." (Cevizci, 2009, s. 836)

doğa sorununa dair teleolojik çözümü eleştirerek yeniden ele alır. Kant'ın canlı doğa sorununa dair görüşlerine geçmeden önce sorunun tarihsel arka planını inceleyelim.

2. Canlı Doğa Sorununun Tarihsel Art Alanı

Nicolaus Copernicus Devrimi sonrası modern dünya görüşü, doğayı bir makine olarak tasavvur etti ve olguların ardındaki gizli mekanizmaları açığa çıkarmayı hedefledi. Oysaki Aristoteles ve Platon için doğa, Robin George Collingwood'un ifade ettiği üzere; kendi kendine devinen canlı bir doğaydı ve maddi dünya eylemsizlik ilkesi temelinde değil, kendiliğinden deviniyordu (1999, s. 97). O halde, kabaca, modern doğa anlayışı, Antik Yunan'ın canlı ve kendi kendine devinen doğasından cansız ve mekanik bir doğa tasavvuruyla ayrılmaktadır.

Astronomi alanında gerçekleşen Copernicus Devrim'inin etkisi yayıldıkça bir bütün olarak doğa tasavvurundaki değişim hızlanmıştır. Johannes Kepler, Copernicus'un astronomisini geliştirmiş, Galilei Galileo bu astronomi modelinin gereksindiği hareket yasalarını göstermiş ve Descartes ise bu gelişmelere uygun olarak mekanik doğa tasavvurunun metafizik temellerini atmıştır. Mekanik doğa tasavvurunda bilmek ve açıklamak için Aristotelesçi dört neden (maddi neden, fail neden, teleolojik neden ve formal neden) teorisinin yeniden ele alınması gerekir. Mekanizm, Emile Boutroux'un da ifade ettiği üzere; fenomenleri sadece fail ve maddi nedenlerden hareketle açıklar. Çünkü mekanik doğa görüşünde, doğa artık bir organizma olmadığından, hareket de daima bir faili gerektirdiğinden, teleolojik nedene ve formal nedene başvurulmaz. (2009, s. 41)

Modern (mekanik) felsefe anlayışını belirleyen iki temel unsur vardır. Bu unsurlardan biri, birincil ve ikincil nitelikler ayrımıdır. Bu durumda, doğanın doğru ve kesin bilgisinin belirleyici ölçüsü Collingwood'un ifadesiyle şudur; "niteliksel her şeyin atılması ve doğal gerçekliğin bir nicelikler -uzaysal nicelikler ya da zamansal nicelikler, ama nicelikler, yalnızca nicelikler- bütününe indirgenmesiydi." (1999, s. 123). O halde, niceleştirme nedeniyle, *bütün* doğa, sayı ve ölçüye indirgenebilir. Böylece modern bilim kesin ve değişmez bilgiyi verdiği düşünülen sayı, ağırlık ve ölçüye dayanan birincil nitelikler çerçevesinde şekillenmiştir. Aslında sayının ve sayılabilir olmanın değeri Antik Yunan'dan itibaren biliniyordu. Alexandre Koyre'nin vurguladığı üzere Pythagoras, sayıların şeylerin özü olduklarını düşünürken Ortaçağ'da Tanrı'nın dünyayı "sayı, ağırlık ve ölçü" olarak yarattığına inanılıyordu. Fakat Galileo'ya kadar hiç kimse bunu ciddiye almadı, doğayı böyle kavramaya çabalamadı ve "sayı, ağırlık ve ölçü" nün kesinliğini kullanmayı düşünmedi (Aktaran, Bumin, 2005). İkincil nitelikler diyeceğimiz renk, ses, tat ve koku, yani nicelik haline getirilemeyen nitelikler, bilimin alanına hiç sokulmamaktadır. Galileo'nun fiziğin alanını nesnelere birincil nitelikleriyle sınırlayan hamlesi, Aristoteles'in teleolojik açıklamalarını saf dışı bırakmıştır (Topdemir, 2013, s. 74). Mekanik doğa anlayışına ruhunu veren -ama esasen *ruhu* kapı dışarı eden- doğanın birincil nitelikler üzerinden betimlenmeye çabalanmasıdır.³ Birincil nitelikler

³ Bu noktada Descartes'ın II. Meditasyon'da ortaya koyduğu balmumu örneğini hatırlayabiliriz. Kovandan yeni alınmış henüz bal tadını yitirmemiş, kokusu, rengi, büyüklüğü olan bir cismi açık seçik tanıtabilecek

merkezindeki bilme pratiği teleolojik nedenleri gereksiz kılmış, bu durum ise bir fail neden anlayışını güçlendirmiştir. Hareket, hareket ettirici tarafından, hareket ettirilecek nesneye aktarılan niceliksel bir hareket etkisidir. Galileo'nun kabul ettiği biçimiyle *impetus*, bir fail nedeni şart koştuğu gibi, teleolojik bir nedene ihtiyacı ortadan kaldırır. Dikkat çekmek istediğimiz nokta, teleolojik nedenin ortadan kalkması değil, modern dönem öncesi teleolojik neden ile açıklanan canlıların hareketinin -kendiliğinden hareketin- açıklanmaya ihtiyaç duyulmadan mekanik harekete tabi kılınmış, indirgenmiş olmasıdır.

Modern (mekanik) felsefe anlayışını belirleyen ikinci temel unsur ise düalist töz anlayışıdır. Bu anlayışın temsilcisi olan Descartes, felsefesinde öz niteliği düşünme olan düşünce/zihin/ruh (*res cogitans*) ve öz niteliği yer kaplamak olan madde/beden (*res extansa*) olmak üzere iki temel varlık alanı oluşturmuştur. Kartezyen düşüncenin temeli olan bu ayırım, böylece, insanı (*res cogitans*) doğadan (*res extensa*), düşünceyi bedenden, ruhu maddeden ayıran bir tablo sunar (Descartes, 1997, s. 59, s. 60). Ruh ve beden bütünüyle birbirlerinden ayırıldılar ve tek ortak noktaları Tanrı tarafından yaratılmış olmalarıdır. Maddi tözün tek özelliği harekettir ve bütün maddeler dışarıdan bir etki sayesinde hareket ederler. İnsan bedene ve ruha sahip tek canlıdır ama yine de insan bedeni bile tıpkı bir makineyle analogi kurularak anlaşılır. İnsan dışında geri kalan her şey maddi töze tabi olarak mekanik bir biçimde tasavvur edilir. Doğa bütünüyle *res extansa* olarak yani bütünüyle maddi bir yapı olması bakımından mekaniktir. Oysa bu görüş organik formları açıklamak için yeterli görülmemektedir.

Leibniz eksiksiz bir doğa anlayışının, mekanik doğa tasavvuruyla ve Descartes'in ortaya koyduğu felsefi temellendirmeye mümkün olamayacağını en açık biçimde ortaya koyan ilk filozoftur. Leibniz düalist töz anlayışına karşı çoklu töz anlayışını savunur⁴, mekanik kuvvetin yanında canlı kuvveti (*vis viva*) bulur⁵, fail nedenlerin yanında

tüm özelliklere sahip bir balmumu vardır. Bu balmumu ateşe yaklaştırılıyor ve şeklini tadını kokusunu yitiriyor. Kısaca ikinci nitelikler ateşle birlikte eriyip gidiyor. Geriye balmumunun sadece yayılımı/yer kaplayan bir şey oluşu, esnek ve değişebilir oluşu kalıyor. İkincil nitelikler değişmesine rağmen balmumu hala duruyor. Descartes buradan hareketle; renk, tat, koku, ses gibi ikincil niteliklerin kesin açık ve seçik bilginin koşullarını oluşturmayacaklarına işaret ediyor. (Descartes, 2007, s. 27)

⁴ Leibniz, Descartes'ın düalist düşünce biçimini eleştirmiş, birbirleriyle ilişkisiz iki töz (ruh ve madde) anlayışını kabul etmemiştir. Boutroux'un ifade ettiği üzere, Leibniz'e göre töz; "Demokritos'un *maddi atomları* kadar, hatta mümkünse ondan daha reel ve Descartes'in *matematik noktaları* kadar kat'i [exacte] olmalıdır" (Boutroux, 2009, s. 50). Leibniz'e göre töz, hem kuvvettir hem de ruhtur. Böyle bir töz kavrayışında hareket fail bir nedene ihtiyaç duymaz çünkü kendiliğinden hareketin zemini sağlanmış olur. Leibniz tarafından monad olarak adlandırılan bu töz kavrayışı düalist töz anlayışına karşı çoklu bir töz anlayışını getirir.

⁵ Leibniz, Tanrı'nın niceliği itibari ile dünyadaki toplam hareketi daima koruduğu düşüncesinde bir hata olduğunu tespit etti. Descartes, Leibniz'in ifadesiyle: "niceliği itibariyle toplam hareketin, yani hareket eden cismin kütlesiyle hızının çarpımının, hareketin kuvvetine tastamam eşit olduğuna yahut da geometrinin diliyle söylersek, toplam kuvvetin hız ve kütleyle doğru orantılı olduğuna inanmıştı" (Leibniz, 2011, s. 90). Fakat burada bir yanlış vardır. Çünkü bu durumda toplam kuvvetin de korunduğu akla uygun gelebilir. Ancak fenomenler göz önüne alındığında sürekli mekanik hareket kesinlikle mümkün değildir. Sürtünmeyle azalan ve zamanla sona eren kuvvet, gereken kuvvetin dışarıdan bir itme yokken kendi kendine artması gerekirdi. Oysaki gerçeklikte durum öyle değildir. Korunan nicelik kütlenin ve hızın

teleolojik nedenlerin de olduğunu savunur⁶ ve bilginin yalnızca birincil nitelikler ile elde edilmesini eleştirir. Birinci nitelikler üzerine olan eleştiri, doğayı açıklama pratiğine dair de bir eleştiridir. Leibniz aslında birincil niteliklerin zannedildiği kadar açık ve seçik olmadığını ileri sürer ve birincil niteliklere dair kavrayışımızın, algularımıza algılayandan algılayana değişebileceğini ve hayal gücünün etkisinde kalabileceğini düşünür (Leibniz, 2011, s. 79). Ölçü, büyüklük, ağırlık, uzam olarak tarif edilebilecek birincil niteliklere karşı olan bu şüphe mekanik doğa tasavvurundan farklı bir şekilde de doğayı tasavvur etmenin gerekliliğini gösterir. Kuşkusuz doğaya dair mekanik açıklamaların yetersiz oluşunun fark edilmesi biyoloji alanındaki gelişmelerden kaynaklanır.

17. yüzyılda Anton van Leeuwenhoek'un (1632-1723) mikroskobu icat etmesiyle biyoloji alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Doğaya dair mekanik açıklamaların yetersizliği, biyoloji -özellikle embriyoloji- alanındaki artan ampirik verilerle daha da görünür hale gelmiştir. Organik formlara yönelik araştırmalar bu formların nasıl oluştuğuna, kendi devinimlerini nasıl sağladıklarına, büyüme ve gelişmenin nasıl olduğuna dair soruların sesini yükseltmiş, felsefeye de organik formlara yönelik açıklamalarla mekanik açıklamaların ilişkisini kurma ve bütünlüklü bir doğa açıklamasının temellendirmesini yapma sorumluluğunu yüklemiştir.

Canlı doğa alanında en çetrefilli tartışmalar embriyoloji alanında, canlılığın nasıl oluştuğu sorusu çevresinde şekillenmiştir. Canlılığın nasıl oluştuğuna dair araştırmalarda iki temel görüş ortaya çıkmıştır: Preformasyon (*ön oluşum*) ve Epigenesis (*sıralı oluşum*). 17. yüzyılda etkili olan Preformasyon görüşü 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Epigenesis görüşünün hâkimiyet kazanmasıyla etkisini yavaş yavaş yitirmiştir. Preformasyon teorisini savunanlar Kutsal Kitap'la da tutarlı bir biçimde organizmanın bir potansiyel olarak nihai ilkesinin yaşayan bir varlığın tüm yatkınlıklarını minyatür olarak içeren önceden oluşturulmuş ilahi bir hücrede (*germ*) bulunduğunu iddia ettiler. Bu durum insan yumurtasındaki minyatür bir insanlığın embriyolojik gelişim içinde boyutunun büyümesi, gözle görülemeyecek küçüklükte matruşkaların açılarak (*evolvere*) insan boyutuna erişmesi olarak düşünülebilir (Gould, 2003, s. 216). Preformasyon görüşünün benimsenmesinde baskın dini dünya görüşüyle tutarlı olan mekanik bir açıklama biçimi bulunuyordu. Pasif biçimdeki form ve madde birlikteliği ilahi olarak donatılmış mekanik kuvvetler vasıtasıyla aktif hale geliyordu. Bu biçimiyle Preformasyon görüşü Gould'un da belirttiği üzere Newtoncu mekanik kuvvetler görüşüyle de son derece tutarlıydı ve animizme düşme tehlikesini bertaraf

çarpımı değil, Leibniz'in öne sürdüğü üzere kütlelenin ve hızın karesinin çarpımı, yani canlı kuvvet (*vis viva*) miktarıdır. (Leibniz, 2011, s. 90)

⁶ Descartes Ortaçağ'ın bilim anlayışının en önemli hatasının Aristoteles'ten gelen teleolojik neden anlayışıyla açıklamalarda bulunması olduğunu düşünür ve mekanik felsefesinde bütünüyle bunu dışlar. Leibniz'e göre ise fenomenleri açıklanırken bu teleolojik nedenlere ihtiyaç vardır. Çünkü Leibniz'in monadları canlıdır ve kendilerinde bir kuvveti barındırırlar. Fail bir nedene ihtiyaç kalmadan doğadaki fenomenler değişebilir ve devinebilirler. Leibniz'e göre dünyanın en küçük kısmında da canlılardan müteşekkil bir dünya vardır. Leibniz, canlı kuvvetin korunduğunu keşfeder. Leibniz, canlı doğa sorununun başka bir ifadeyle bir ağacın büyüme hareketinin teleolojik nedenlerle açıklanabileceğini düşünür, salt mekanik bir görüşle değil.

ediyordu (Gould, 2003, s. 217, 218). Epigenesis görüşünü savunanlar ise gözlemlere bağlı kalarak organizmanın embriyoda aşamalı olarak geliştiği, sıralı olarak oluştuğunu öne sürdüler ve gözlemlerin ötesine geçmemekte dirayetli davrandılar. Form ve maddenin en başta birlikte olmadığını ve belirli bir sırayla birleştiğini öne süren Epigenesis görüşünde şöyle sorular ortaya çıktı; form ve madde başlangıçta birlikte değilse form maddeye sonradan nasıl (hangi kuvvet tarafından) empoze edilir? Doğada mekanik kuvvetlerden ayrı kuvvetler de olabilir mi? Sıralı oluşumda organize olan varlığın organizasyonun kaynağı nedir? Epigenesis görüşünün tam olarak açıklayamadığı bu sorular –özellikle form ve madde ilişkisinin nasıl sağlandığı sorusu- zaten kısıtlı olan ampirik verilerle açıklanamıyor, en uygun biçimde gözlemlerin ve ampirik verinin ötesine geçmeyi ve onları aşmayı şart koşuyordu. Roe'nin belirttiği üzere açıklanamayan sorular karşısında Pierre Louis Maupertius ve Georges-Louis Leclerc Comte de Buffon gibi araştırmacılar mekanik bir Epigenesis tahayyül etse ve savunsa da yine de tatmin edici açıklamalar verilememiştir. (Roe, 1981, s. 151)

3. Kant'ın Preformasyon ve Epigenesis Tartışmasına Yaklaşımı

Aydınlanma boyunca canlılığın nasıl oluştuğuna dair belki de en önemli tartışma Preformasyon görüşünü savunan Albrecht von Haller (1708-77) ile Epigenesis görüşünü savunan Caspar Friedrich Wolff (1734-94) arasındadır. Roe'nin vurguladığı üzere bu tartışma, 18. yüzyıl embriyolojisinin kilit konularının çoğunu - biyolojik açıklamadaki mekanizmin rolü, Tanrı ve onun yaratımı, kendiliğinden dölleme, melez dölleme, anormal doğumlar- kristalize etmiştir. Haller ve Wolff'un temsil ettiği kamplar, Aydınlanma döneminde biyoloji ve felsefe arasındaki radikal ilişkinin de bir tasviridir. Haller, Newtoncu ve mekanik bir görüşe sahip ve derinden dindar bir kişidir ve bilimsel açıklamalar konusunda teolojik inançlara sahiptir. Wolff ise büyük ölçüde Alman rasyonalizmini benimsemiştir (Roe, 1981, s. 150). Preformasyon görüşü daha en baştan metafizik bir zeminden hareket etmiş ve ampirik veriler ile tutarlı bir uzlaşımı sağlayamamıştır. Epigenesis görüşü ise ampirik verilerden hareket etmiş fakat bütünlüklü bir açıklama için ampirik veriyi aşacak tutarlı bir zemin inşa edememiştir. Her iki görüşün de asıl hedefi oldukça kısıtlı olan ampirik veriye dayanarak oluşa dair bütünlüklü bir açıklama sunmaktır. Bunun için en uygun biçimde ampirik verinin ötesine geçmek gerekecektir. Peki, nasıl ve hangi zeminden hareketle gözlemlerin ve ampirik verinin ötesine geçilebilir ki o öteye geçilen yerden hareketle organik formlara uygun açıklamalar ortaya koyulabilsin? Başka bir ifadeyle neyi *varsaymalıyız* ki ampirik verinin yetersiz olduğu noktada bu verileri aşan tutarlı açıklamalarda da bulunabilelim? Kant tam da bu noktada teleolojik bir ilkedden hareketle bu sorunun yanıtını eleştirerek yeniden inşa edecektir.

Kant, 1750'li yıllarda, organizmaların doğası ve organik formların açıklamalarının yapısı üzerine düşünmeye başlamıştır. Bu durum o dönemde, Preformasyon görüşünün gerilemesinden kaynaklanır (McLaughlin, 1989, s. 9). “Teleolojik Yargı Yetisinin Eleştirisi” Ek Kısımında Kant, Preformasyon ve Epigenesis görüşlerini kısa bir biçimde ele almış, Epigenesis görüşünü kabul eden Kant, Epigenesis görüşüne en büyük katkıyı Johann Friedrich Blumenbach'ın yaptığını vurgulamıştır. Çünkü Blumenbach doğanın

mekanik kuvvetlerini kabul ettiği gibi aynı zamanda organize varlıkların oluşumuna dair *oluşturucu güdünün*, *Bildungstrieb*'in olduğunu belirtir (Kant, 2016,1995, §81, Blumenbach, 1781). *Bildungstrieb* doğadaki canlılığı ve türeyişi açıklamak için Blumenbach'ın tamamlayıcı olarak gördüğü, yeni türlerin meydana gelmesini açıklayabilmek için merkezi rol oynayan, bütünlüklü bir açıklama için gerekli bir unsurdur. Kant da bu kavramı Blumenbach'ın teorisinden alır, organik formların doğasını anlamamanın bir yolunu görür ve mekanik nedenlerden ayrı olarak bunun teleolojik bir neden olduğunun varsayılması gerektiğini düşünür. Fakat *Bildungstrieb*, Robert Richards'ın vurguladığı gibi mekanik nedenlerin dışında Kantçı anlamda bir "mış gibi" neden değil, başka bir ifadeyle bir postulat değildir. *Bildungstrieb*, Kant'a göre teleolojik a priori bir ilkeye dayanan sezgisel bir kavram olmasına rağmen gerçek bir nedendir. Doğa bilimleri için bilim olmanın standardının Newton fiziği olduğu -aslında sentetik a priori yasalara sahip olmanın şart olduğu- göz önüne alınırsa Kant'a göre biyolojinin bir *Naturwissenschaft* (doğa bilim) değil bir *Naturlehre* (doğa öğretisi) olması da açıklık kazanır. (Richards, 2000 ss. 26-7, ayrıca bkz. Richards, 2018)

Kant'ın canlılığın açıklanışına dair teleolojik yaklaşımı döneminin bilim insanlarını etkilemiştir. Roe'nin belirttiği üzere Kant'ın da etkisiyle Blumenbachla birlikte Alman embriyologları, üretken materyalde (*generative material*) varsayılan bir organize olma durumuna dayanarak, embriyolojik gelişimin teleolojik bir görünümünü benimsemişler ve organize varlığın mekanik terimlerle açıklanabileceği fikrini reddetmişlerdir (Roe, 1981, 151). Kant, Blumenbach'ın *Bildungstrieb* üzerine çalışmasının bir kopyasını kendisine iletmesi üzerine 5 Ağustos 1790 tarihli Blumenbach'a yazdığı mektupta, onun çalışmasında canlı doğanın fiziksel/mekanik ilkesi ile saf teleolojik ilkesini –esasen bunlar birleştirilemeyecek ilkeler olsa da- başarılı bir biçimde birleştirdiğini düşünür. Kant, Blumenbach'ın şu sıralar kendisinin üzerinde çalıştığı fikirlere oldukça yaklaştığını belirtir ve bunların olgular tarafından desteklenmesi gereken fikirler olduğunun da altını çizer (Kant, 1790).⁷ Kant'ın üzerinde çalıştığı fikir ise metafizik bakımdan fiziksel-mekanik ilke ile saf teleolojik ilkenin nasıl ve ne hakla birleştirileceği ve bunun felsefi temellendirmesinin nasıl olacağı yönündedir. Benzer bir fikir üzerine Kant öncesi dönemde en etkili çalışma Leibniz tarafından gerçekleştirilmiştir.

Teleolojiyi açıklayıcı bir unsur olarak ele alan Leibniz doğanın bütünlüklü bir bilgisine ulaşabileceğine kani olmuştur. Bütünlüklü bir açıklama, Leibniz'e göre, bir taraftan doğayı canlı bir organizma olarak gören Aristoteles düşüncesi ile diğer taraftan doğayı bütünüyle maddi ve mekanik bir biçimde tasarlayan Descartes düşüncesinin –canlı doğa ile cansız doğanın, mekanik nedensellik ile teleolojik nedenselliğin-uzlaştırılmasından geçer. Ahmet Cevizci'nin betimiyle: "... Leibniz, sonuç olarak evreni, çok usta bir Saatçi tarafından imal edilip kuruldukları için hepsi de doğru zamanı gösteren çok büyük sayıda saatten oluşmuş bir bütüne, bestekâr ya da kompozitörün yetkin eserini kusursuz bir biçimde icra eden senfoni orkestrasına benzetir." (Cevizci, 2009, s. 324). Leibniz'e için mekanik yasalara göre hareket eden şeyler Tanrı tarafından tesis edilmiş ahenkli

⁷ Kant, I. (1790) *Briefwechsel, Brief 438, An Iohann Friedrich Blumenbach*, 15.07.2020 tarihinde <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/briefe/438.html> sitesinden alındı.

sistemin bir parçasıdır. Aslında uyum içinde tesis edilen bütün evrenin canlı bir otomat olduğu bu minvalde mekanik nedenselliğin, en nihayetinde teleolojik nedenselliğe tabi kılınarak işletildiğini söyleyebiliriz. Leibniz, mekanik kavrayışın yetersiz olduğunu fark etmiş fakat çözümü Aristoteles'e –Ortaçağ'ın Hristiyan Aristoteles'ine de- geri giderek bulmuş makineyi ilahileştirmek suretiyle canlılığı açıklayabilmiştir. Teleoloji bütünüyle doğanın kendisinde, teolojinin bağrında işlev kazanmıştır. Tanrı, doğa makinesini bir uyum ve ahenk ile bir amaca doğru tasarlamıştır. Leibniz ile kristalize olan çağın bu düşüncesi embriyolojinin Preformasyon görüşünde yankısını bulmuştur.

Leibniz'in bu düşüncesi Kant için kabul edilebilir değildir. Leibniz teleolojiyi metafizik bir zeminden hareketle doğanın kendisine atfetmiştir. Ampirik verilerin ötesine geçişin gerekçesi kusursuz bir düzen ve uyum bahşedilen doğanın kendisinden ileri gelir. Kant ise böylesi teleolojik yargıları eleştirerek teleolojinin doğanın kendisinde değil bizzat insanın zihninde düzenleyici bir ilke olduğunu, ampirik verinin ötesine geçişin gerekçesini bizzat zihnin yapısı gereği varolan a priori teleolojik bir ilkedен kaynaklandığını düşünür.

4. Kant'ın Canlı Doğanın Açıklanmasına Dair Çözümü

Vurguladığımız üzere, Kant, döneminin bilimsel gelişmelerini yakından takip ederek biyoloji alanındaki gelişmeler hakkında bilgi sahibiydi. Aklın embriyoloji alanında Epigenesis görüşünden yana çıkacağını söyleyen Kant bu görüşe uygun bir felsefi zemin inşa etmeye, mekanik ve teleolojik nedenselliği uzlaştırmaya çabalar. Bu minvalde Leibniz ve Kant'ın hedefleri aynı olsa da hareket noktaları farklıdır. Kant, Leibniz'den farklı olarak *telosu* doğaya atfetmemiş, yargı yetisinin bir ilkesi olarak tayin etmiştir. Kant böylece ortaya bir teleoloji eleştirisi koyarak teleolojiyi yeniden ele almış ve kendi sistemine dâhil etmiştir. Kant'ın bunu nasıl yaptığını incelemeye geçmeden önce 3. *Kritik*'in “Giriş” bölümünde yer verdiği ayrımlara değinelim. Bu ayrımlar Kant düşüncesinde ilk defa ortaya koyulmasa da derli toplu olarak ele alınmasından dolayı önemlidir:

- Nesnelerin (*Gegenstand*) olanağı bakımından yalnızca iki tür kavram vardır; doğa kavramları ve özgürlük kavramı. Şeylerin bilgisi ve ilkeleri yalnızca “doğa kavramları” ya da “özgürlük kavramı” yoluyla kapsanır. Doğa kavramları a priori ilkelere göre teorik bilgiyi olanaklı kılarken, özgürlük kavramı pratik denilen temel önermeleri sağlar. Böylece felsefe ilkelerine göre, Doğa Felsefesi (*Teorik Bölüm*) ve Ahlak Felsefesi (*Pratik Bölüm*) olarak ayrılır.
- Doğa kavramları yoluyla yasama, anlama yetisi yoluyla olur ve teoriktir. Özgürlük kavramı yoluyla yasama, akıl yoluyla olur ve pratiktir. Doğa kavramları duyulur (*Sinnlichen*) alanda, özgürlük kavramı ise duyulurüstü (*Übersinnlichen*) alanda egemenliğini ilan etmiştir. Kavramları-kavramı⁸

⁸ Duyulur alan duyularımıza tabi olduğu için doğanın kavramları vardır. Bu kavramlar doğayı ifade eder. Duyulurüstü alan duyulara tabi olmadığı için yalnızca özgürlüğün kavramı vardır.

- Bu iki egemenlik alanı arasında ölçüsüz bir uçurum vardır. Özgürlük kavramı doğanın teorik bilgisine yönelik hiçbir şeyi belirlemediği gibi doğa kavramları da pratik yasalara göre hiçbir şeyi belirleyemez, tam da bu suretle bir alandan diğerine bir köprü kurmak olanaksızdır. Fakat duyulur alanın, duyulurüstü alana olmasa da duyulurüstü alanın duyulur alana bir etkisinin olması gerekir. (Kant, 2016, 1995)

Görüldüğü üzere Kant'a göre, insan bir yanıyla duyulur alana, doğa yasalarının hâkim olduğu, determinizmin işlediği alana aittir diğer yanıyla duyulurüstü alana, özgürlük yasalarının hâkim olduğu alana, özgür iradenin var olduğu alana aittir. Bu iki alan arasındaysa yalnızca duyulurüstü alanın duyulur alana etkisi vardır. Kant, bu iki egemenlik alanı arasında, aklın teorik ve pratik kullanımını arasındaki uçuruma bir köprü kurarak eleştirel felsefesini bir bütünlük içinde yapılandırmayı amaçlar. Kant'ın canlı doğa sorununa yönelik çözümü de bu noktalarda zuhur eder.

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* eserinde genel olarak yargı yetisini, kurallar altına alma, bir şeyin verili bir kural altında durup durmadığını ayırt etme yetisi olarak tanımlar (Kant, 1993, s. 112). Fakat yargı yetisinin nesnesi altına yerleştirebileceği bir kural ve yasa yoksa ne olacaktır? Bu noktada Kant, yasanın yargı yetisinin kendinde yasa koyucu olabileceğini söyler. *Yargı Yetisinin Eleştirisi* eserinde yargı yetisini, genel olarak, tikelin evrenselin (*Allgemeinen*) altında kapsanıyor olarak düşünme yetisi olduğunu belirtir ve yargı yetisini ikiye ayırır: belirleyici yargı yetisi (*die bestimmende Urteilskraft*) ve düşünümsel yargı yetisi (*die reflektierende Urteilskraft*).

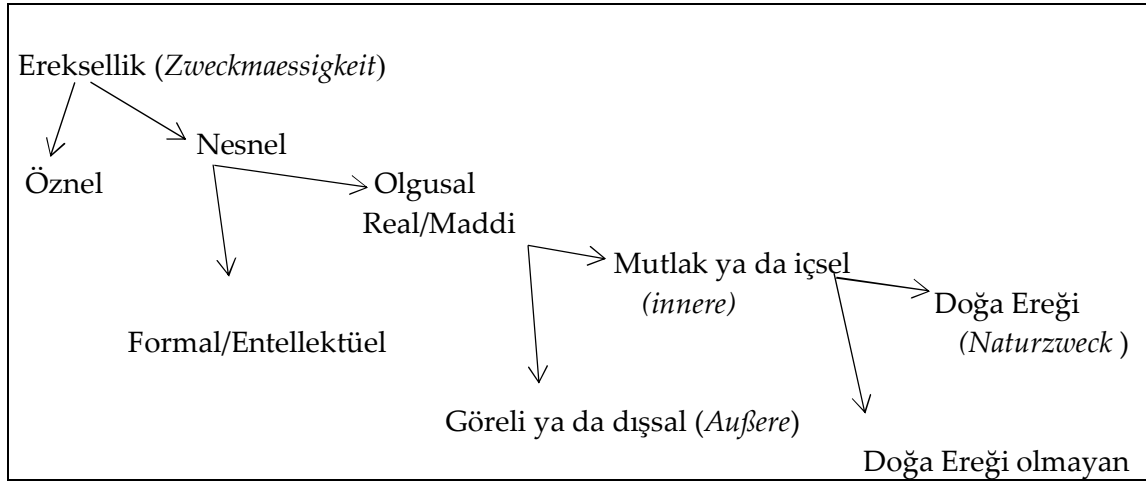
- Eğer evrensel olan kural, ilke ya da yasa verili ise tikeli onların altına koyan yargı yetisi *belirleyicidir*, Kant bunu *belirleyici yargı yetisi* olarak adlandırır.
- Eğer, yalnızca tikel verili ise ve evrensel olan verili değilse, yargının evrenseli bulması gerekiyorsa yargı yetisi yalnızca düşünümseldir. Kant bunu *düşünümsel yargı yetisi* olarak adlandırır.

Belirleyici yargı yetisi yalnızca tikeli anlama yetisinin verdiği evrensel transandantal yasalar altına alır. Düşünümsel yargı yetisi doğadaki tikelden evrensele yükselme yükümlülüğü taşır. Belirleyici yargı nesneyi yasanın altına yerleştirirken, düşünümsel yargı nesneden yasaya çıkarak yasayı açık eder. Bu gerekçelerle düşünümsel yargı yetisi deneyimden gelmeyen bir ilkeye sahip olmalıdır. Böyle bir transandantal ilkeyi düşünümsel yargı yetisi yasa olarak kendine ancak kendisi verir.

Düşünümsel yargı, aynı zamanda, nesnenin var olan herhangi bir kavramına bağlı olmayan, ona dayanmayan ve nesnenin *telosu* üzerinde yer alan yargıdır. Kendisini ne nesnenin bulunan bir kavramı üzerinde temellendirir ne de böyle bir kavram sağlar. Kant'ın belirttiği üzere bir nesnenin kavramı aynı zamanda o nesnenin edimselliğinin zeminini kapsadığı sürece teleolojiktir. Bir şeyin, şeylerin ancak *telosa* göre olan yapısı ile bağdaşması onun biçiminin teleolojik oluşudur. Kant'a göre teleoloji ya da bir şeyin teleolojik oluşu nesneye ait bir şey değil, yargı yetisinin bir ilkesidir. Bu noktada Kant doğanın kendisinde bir *telos* gören düşünürlerden ayrılır. Kant'ın ifadesiyle;

[Y]argı yetisinin ilkesi, genel olarak görgül [ampirik] yasalar altında doğanın şeylerinin biçimi açısından, türülülüğü içindeki *doğanın erekselliğidir*. Eş deyişle doğa bu kavram yoluyla öyle bir yolda tasarılır ki, sanki bir anlık [anlama yetisi] onun görgül yasalarının türülülüğünün birliğinin zeminini kapsamaktadır. (Kant, 2016, s. 24)

A priori tikel bir kavram olarak doğanın *telosu*, kökenini, düşünümsel yargı yetisinde bulan transandantal bir ilkedir. Böylece yargı yetisi doğa üzerindeki düşünümselliğinde kendisine yasa koyar. Kant doğanın teleoloji kavramının, bir şeyin kavramı yani anlama yetisinin ya da aklın kurucu bir kavramı değil, düşünümsel yargı yetisi için düzenleyici bir kavramı olabileceğini belirtir. Doğanın organize varlıkları (*Organisierte Wesen*) doğada ancak doğa ereği (*Naturzweck*) olarak olanaklı görülmesi gereken varlıklardır.⁹ Kant teleoloji eleştirinde aşağıda şemalaştırdığımız ereksellik biçimlerini eleştirerek analiz eder ve nihayetinde doğa ereği kavramına ulaşır ve bu noktadan hareketle canlı doğanın mümkün bir açıklaması için erekselliği yeniden ele alır.

Kant ilkin erekselliği ikiye ayırır: *Öznel ereksellik*¹⁰ ve *nesnel ereksellik*.¹¹ Öznel ereksellik sanat ile nesnel ereksellik ise doğa ile ilgilidir. Nesnel ereksellik de *formal ereksellik* ve *maddi ereksellik* olarak ayrılır. Salt biçimsel olarak formal erekselliğe matematik ve geometri örnek olarak verilebilir. Kant'a göre böyle bir ereksellik için teleolojiye ihtiyaç yoktur. Ama maddi ereksellik bir ereğin kavramına bağlıdır. Maddi ereksellik de *görelî* ve *içsel* erekselliğe ayrılır. Görelî erek, insan için kazancın ve yararlılığın amaçlandığı ereksellik türüdür (Kant, 2016, 1995, §63). İnsanlar doğa da şeylerin kendi faydaları doğrultusunda var olduğunu düşünürler. Fakat Kant'a göre doğaya yararlılık temelinde

⁹ Kant *Telos* yerine çoğu yerde kelimenin Almancasını *der Zweck* kelimesini kullanmıştır. Biz de *der Zweck* kelimesinin geçtiği yerlerde erek kelimesini kullandık. *Telos*, *der Zweck* ve *Erek* kelimeleri birbirlerinin anlamlarıyla bütünüyle karşılama da okuyucu çalışmamız bağlamında aynı anlamda okuyabilir.

¹⁰ Kant öznel erekselliği, *Yargı Yetisinin Eleştirisi'* ilk bölümünde "Estetik Yargı Yetisinin Eleştirisi" kısmında ele alır.

¹¹ Kant nesnel erekselliği, *Yargı Yetisinin Eleştirisi'* nin ikinci bölümünde "Teleolojik Yargı Yetisinin Eleştirisi" kısmında ele alır.

erekler yüklenemez. Çünkü doğadaki bir şey bir durumda faydalı olduğunda başka bir durumda zararlı olabilir. Doğaya bu tarz erekler yüklemek hatalıdır. Peter Mclaughlin'in belirttiği üzere; görelî erek durumu mekanik yasalara göre açıklanabilir. Fakat içsel erek mekanik yasalarla açıklanmaya el vermez (1989, s. 33). İçsel erek ise, doğa varlığının bir iç ereğidir. İçsel erekler bir olumsuzluk taşırlar. Kant'ın ereksellik analizi doğa ereğine varmak içindir. Çünkü Kant için doğa ereği, başta da belirttiğimiz üzere, organize varlıktır yani canlı varlıktır. Kendi kendini organize edebilen varlık, bir doğa ereği olabilir. Kant bu noktada bir saat ve bir ağaç örneğini verir. Bir alet olarak saatin bir bölümü, kalan diğer bölümlerini devindirir. Saatin bir bölümü diğer bölümler uğrana varken, onlar yoluyla oluşmamıştır. Bir saat başka bir saat üretmez ve bozulduğunda kendiliğinden düzelmez (Kant, 2016, 1995, §65). Fakat canlı doğa kendiliğinden düzelebilmek özelliğine sahiptir. Bir ağaç tohumundan bir ağacı oluşturabilir. Bir dal kırıldığında yeni bir dal çıkarabilir. Bir elma ağacına bir armut fidesi aşılandığında o ağaç, armut ve elma meyvelerini verebilir. Organize varlık salt bir makine değildir. Bir makinenin sadece devindirici kuvveti (*bewegende Kraft*) vardır. Organize varlık yalnızca devindirici kuvvetle açıklanamaz, onda oluşturucu kuvvet (*bildende Kraft*) vardır. Yalnızca organize varlıklar bir doğa ereği olarak görülebilir. Böylece organize varlıklar pratik bir erek olarak, doğa ereği olan bir kavrama nesnel olgusalılık sağlarlar. Böylece doğanın nesnelere özel bir ilkeye göre –teleolojik ilkeye– yargılanmaları için temel sağlarlar. (Kant, 2016, 1995, §65)

Belirleyici yargı yetisi kendinde bir özerkliği yoktur ve nesnelere kavramlarını temellendirmek için bir ilkeye de sahip değildir, yasanın olduğu durumlarda belirleyici yargı devrededir. Fakat ifade edildiği gibi düşünümsel yargı yetisinde nesnenin altına girebileceği bir yasa ya da ilke yoktur. İlkeler olmaksızın bilgi yetilerinin kullanımı mümkün değildir ve böyle durumlarda düşünümsel yargı yetisi kendisi için ilke olmalıdır. Bu ilke, öznel bir ilke olarak bilgi yetilerinin teleolojik kullanımına hizmet etmelidir. Böylesi durumlarda düşünümsel yargı yetisinin maksimleri vardır ve bu maksimler aracılığıyla kavramlara giderek akıl kavramlarına ulaşır. Düşünümsel yargı yetisinin bu maksimleri arasında bir çatışma (*antinomi*) bulunabilir ve akıl bu noktada diyalektik olabilir (Kant, 2016, 1995, §69). Kant düşüncesinde olumsuz bir anlam taşıyan diyalektik daima bir eleştiriyi şart koşar ki, akıl yanılsamalara düşmesin. O halde, yargı yetisinin antinomisi bulunup çıkarılmalıdır.

Düşünümsel yargı yetisi doğaya yönelik yargılarında ve açıklamalarında iki maksimden yola çıkabilir. Bir maksim, anlama yetisi tarafından a priori verilirken, diğeri tikel bir ilkeye göre doğa hakkında yargı verebilmek için akıl oyunlarını, ya da yanılsamaları başlatan tikel deneyimlerden doğar. Bu durumda bu iki maksim yan yana bir çelişki barındırabilir ve akli yanılsamalara sürükleyebilir. Düşünümsel yargı yetisinin maksimleri şöyledir;

- *Birinci Maksim Sav*: Maddî şeylerin biçimlerinin tüm türeyişi sadece mekanik yasalara göre olanaklı olarak yargılanmalıdır.

- *İkinci Maksim Karşısav*: Maddi doğanın kimi ürünleri sadece doğa yasalarına göre olanaklı olarak yargılanamaz. Yargılanışları nedensellikten bütünüyle başka bir yasayı, son nedenler yasasının şart koşar. (Kant, 1995, s.336. Kant, 2016, 1995, §70).

Eğer bu düzenleyici ilkeler şeylerin kendilerinin olanağı için kurucu ilkelere dönüştürülürse, o zaman şöyle olurlar:

- *Sav*: maddi şeylerin bütün üretimi sadece mekanik yasalara göre olanaklıdır.
- *Karşısav*: maddi şeylerin bazı üretimi/türeyişi sadece mekanik yasalara göre olanaklı değildir.¹²

Kant'ın ortaya koyduğu sav ve karşısav görünürde birbirleriyle çelişir ve birinden biri yanlış olmalıdır. Fakat Kant, sav ve karşısav arasında bir çelişki olmadığını ikisinin de doğru olduğunu düşünür. Yani maddi şeyler hem bütünüyle sadece mekanik yasalara tabidir, hem de bazı maddi şeyler bütünüyle sadece mekanik yasalara tabi değildir. Bir taraftan duyu nesnesi olarak doğada *zorunlu* olanı mekanik yasalara göre ama mekanik açısından *olumsal* olan teleolojik yasalara göre yargılanmalıdır. Kant'a göre sav ve karşısav farklı türden yasalar ve nedensellikleri barındırdığı için doğa hakkında iki tür ilkeye göre yargı vermeli ve açıklanmada bulunmalıyız. Kant'a göre teleolojik ilke, kurucu değil ama düzenleyici bir ilke olarak alındığı takdirde sav ve karşısav arasındaki görünürde olan çelişki ortadan kalkar ve doğa hakkında hem mekanik hem de teleolojik ilkelere göre yargı verilebileceği açıklık kazanır.

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin transandantal idelerine benzer bir şekilde teleolojik ilkeyi düzenleyici olarak kabul eder. Kant'a göre Tanrı aklın düzenleyici bir ilkesi olduğu için yaratıcı bir Tanrı fikri organizmanın türeyişinin sebebi olmayacaktır.. Richards'ın da belirttiği üzere, Kant'a göre bir fikir bir organizmanın yapılandırılmasının sebebi olsaydı, sonuçta sadece bir akıl, fikrin ve fikri oluşturan organizmanın yaratıcı nedeni olabilirdi. Kant böyle bir akli bir *intellectus archetypus*, bir *arketipik akıl* olarak tanımladı ve bunun kanıtlanmaya ihtiyaç duymadığını ve çelişki kapsamadığını belirtti. Duyusal sezgileri nesnelere varlığına bağlı olan aklımızın aksine, arketipik bir akıl, nesnelere aynı anda yaratabilecek olan entelektüel bir sezgi (*intuition*) yoluyla nesnelere tanıyacaktır. Kant, arketipik fikirleri ve sezgisel bir akıl, ancak sezgisel olarak, teleoloji sorunuyla başa çıkmanın ve nihayetinde organizmaların tüm özelliklerini mekanik yasalara, teleolojik nedenselliği mekanik nedenselliğe indirgeyebilmenin umuduyla ileri sürmüştür (Richards, 2018, s. 4, Kant, 2016, 1995, §77). Böyle bir umut, biyoloji alanının bilimsel bir açıklama verebilmesi amacıyla fakat Kant'a göre bu durum onun anladığı biçimiyle yasa kavrayışı içinde mümkün olmamış biyoloji bir *Naturlehre* olmaktan ileri gidememiştir.

¹² Satz: Alle Erzeugung materieller Dinge ist nach bloß mechanischen Gezetzen möglich.

Gegensatz: Einige Erzeugung derselben Dinge ist nach bloß mechanischen Gezetzen nicht möglich. (Kant, 1995, s. 336)

Kant doğayı koşullar el verdiğiince doğal yollardan açıklamaya çabalamış, hareket noktasını ampirik verilerden almış ve fikirlerinin olgular tarafından desteklenmesine ihtiyaç duymuştur. Kant eleştirel bir düşünme biçimiyle Richards'ında belirttiği üzere evrim fikrinin kıyısına kadar yaklaşmıştır (2018, s. 4). Fakat ampirik verilerin yetersizliği onu geri çekilmek zorunda bırakmış ve spekülasyona zorlamıştır. Bu geri çekiliş Richards'a göre iki nedene bağlıdır. İlk neden Kant'ın mekanik ve teleoloji anlayışı uzlaştırma çabası ve türeyişin teleolojik ilkeler tarafından yönetilmesine olan inancıdır. Kant mekanik ve teleolojik ilkelerin uzlaşımının doğada sağlanamayacağını bildiği için spekülasyona başvurmak zorunda kalmıştır. İkinci neden ise dolaylı yoldan belirttiğimiz üzere ampirik verilerin eksikliğidir (Richards, 2018, s. 4, 5). Belki de ampirik veriler sağlanmış olsaydı Kant kıyısına yaklaştığı evrim fikrine bir adım daha yaklaşabilirdi fakat fazlasını düşünemeyiz. Yine de Kant'ın, Charles Darwin'in "uzun bir argüman" olarak ifade ettiği ve dünyanın çeşitli yerlerinden topladığı verilerle kanıtladığı doğal seçim yoluyla "değişiklerle türeyiş" (*descent with modification*) teorisini okusaydı Fransız Devrimi karşısında duyduğu hayranlığın bir benzerini bu alan için de yeniden duyacağına inanabiliriz.

5. Sonuç

Modern dönemde Descartes'ın mekanik doğa tasavvuru egemen olsa da dönemin biyoloji alanındaki gelişmeler doğanın bütünüyle mekanik yasalara ve ilkelere tabi olarak açıklanamayacağını görünür kılmıştır. Özellikle embriyoloji alanındaki araştırmalar yalnızca bilimde değil felsefe ve din konularında da sarsıcı etkiler meydana getirmiş ve bütünlüklü bir açıklama ihtiyacını arttırmıştır.

Leibniz canlılığa dair açıklama sorununu Aristoteles'e geri dönüşle teleolojiye ontolojik bir mahiyet kazandırarak çözmeye çalışır. Doğa ilahi kuvvetlerle donatılmış bir uyum ve düzen içinde tasarlanır ve bu tasarıma uygun olarak davranır. Leibniz'in bu düşüncesi tasarım/dizayn argümanının önsel hali olarak da görülebilir.

Kant ise Leibniz'e karşıt olarak, *telosun* doğada değil yargı yetimizde düzenleyici bir ilke olarak bulunduğunu öne sürer ve bir doğa araştırmacısının organik formlar üzerine olan araştırmalarında ve açıklamalarında teleolojik bir nedenselliği de varsayması gerektiğini düşünür. Çünkü vurguladığımız üzere sadece mekanik nedensellik biyolojik süreçleri açıklamak için yeterli değildir. Kant, Blumenbach'ın araştırmalarının felsefi bir temellendirmesini yapmaya çabalamış, bu felsefi temellendirme belli bakımlardan kanıtlanamasa bile bilimsel olgular tarafından desteklenmesi gerektiğini düşünmüştür. Blumenbach'ın keşfettiği *Bildungstrieb*'i Kant, kendi ifadesiyle *araştırılmaz* a priori bir teleolojik ilke tarafından, bütünlüklü doğa açıklaması içinde temellendirmeye çalışmıştır. Fakat teleolojik ilke de yalnızca sezgilere dayalı ve a priori olduğu için bilimsel açıklamaların dayandırılabilceği temeli sağlayamaz yalnızca bir doğa öğretisi, *Naturlehre*, için temel sağlayabilir.

Preformasyon ve Epigenesis görüşleri mevcut kısıtlı ampirik verilerle canlılığın oluşumunu açıklamaya çalışırken Leibniz ve Kant canlılığa dair bütünlüklü bir açıklama yapmanın zeminini inşa etmeye çabalarlar. Ampirik veri açıklamayı zora soktukça

spekülasyondan yardım alınır ve metafizik bir alana kaymalar yaşanır. Çıkartmamız gereken sonuç; Kant'ın Leibniz'den daha doğru bir yoldan ilerlediği ya da bugün Epigenesis görüşünün daha doğru çıktığı değil kısıtlı ampirik veriler ile yapılan açıklamalardaki akıl yürütmeler ve düşünme biçimleridir. Preformasyon görüşü madde ve formun nasıl ilişkileneceğine dair bir fikir geliştiremediği için daha başta ilahi bir kuvvet tarafından madde ve formun bir arada oluşmuş vaziyette bulunduğunu savundu ve yanıldı. Kant, Leibniz'in yanılığını görse de yine de ondan daha az yanılmakla birlikte yeni bir açıklama modeli inşa edebildi.

Bugün biyoloji felsefesi alanında da biyolojideki bilimsel açıklamalar, biyoloji biliminin yasaları, biyolojideki nedenselliğin nasıl anlaşılacağı oldukça önemli çalışma konularıdır. Kuşkusuz bu sorular 17. ve 18. yüzyıllardaki gibi değil daha spesifik ve daha sofistike biçimlerde sorulmaktadır. Leibniz'de kolayca bulacağımız tasarım/dizayn argümanı ve Kant'ta bulacağımız doğal teleoloji farklı biçimlerde tartışılmaya devam etmektedir. Hala doğanın bütününe dair kısıtlı ampirik verilere sahibiz. Açıklamak ve öngörmek için belki de şimdi dahi Leibniz'den veya Kant'tan daha büyük hatalarımız vardır. Nihayetinde asıl mesele nerede hata yapabilir olduğumuzu öngörebilmek ve neyi açıklamak için hangi hataya düşebilme riskini göze aldığımızdır.

Teşekkür

Bu çalışmaya dair eleştiri ve önerilerinden dolayı Prof. Dr. Hüseyin Gazi Topdemir ve Engin Abat'a teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Boutroux, E. (2009). *Leibniz* (A. Altınörs, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Blumenbach, J. F. (1781). *Über den Bildungstrieb und das Zeugungsgeschäfte*. Göttingen: Dieterich Verlag.
- Bumin, T. (2005). *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Collingwood R. G. (1999). *Doğa Tasarım* (K. Dinçer, Çev.). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Descartes, R. (1997). *Felsefenin ilkeleri*, (M. Karasan, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Descartes, R. (2007). *Meditasyonlar*, (İ. Birkan, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Gould, S. J. (2003). *Darwin ve Sonrası* (C. Temürcü, Çev.). Ankara: Tübitak Yayınları.
- Kant, I. (1790). Briefwechsel, Brief 438, An Iohann Friedrich Blumenbach. Erişim adresi: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/briefe/438.html>.

- Kant, I. (1993). *Arı Usun Eleştirisi* (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Kant, I. (1995). *Kritik der Urteilskraft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag.
- Kant, I. (2016). *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, (A. Yardımlı, Çev.) İdea Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.
- Leibniz, G. (2011). *Monadoloji-Metafizik Üzerine Konuşma* (A. Altınörs, Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Mclaughlin P. (1989). *Kants Kritik der teleologischen Urteilskraft*. Bonn: Bouvier Verlag.
- Peters, F. E. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (H. Hünler, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Richards R. J. (2000). Kant and Blumenbach on the Bildungstrieb: A Historical Misunderstanding, *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 31, 11-32.
- Richards R. J. (2018). *The Foundations of Archetype Theory in Evolutionary Biology: Kant, Goethe, and Carus*, Republic of letters. Erişim Adresi: http://home.uchicago.edu/~rjr6/articles/RofL_v06i01_Richards.pdf
- Roe, S. A. (1981). *Matter, Life and Generation,; Eighteenth-Century Embryology and the Haller-Wolff Debate*, New York/Cambridge/London: Cambridge University Press.
- Topdemir, H. G. (2013). Doğa Felsefesinden Fiziğe: Galileo Aristoteles'e Karşı, *Bilim ve Teknik*, 549, 72-75.